

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:21.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116878

Review/Derleme Makalesi

Arslan, E. (2022). "Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö395-Ö407.

NİTEL ARAŞTIRMALARDA GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK

Erdal ARSLAN*

Öz

Bilimsel araştırmaların değerini belirleyen unsurlardan biri araştırma bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğinin ortaya koyulabilmesi yeteneğine bağlıdır. Nitel, nicel veya karma araştırmalarda olması fark etmeksizin geçerlilik ve güvenilirliğin veya güven duyulabilirliğin sağlanması temel bir sorun olmaktadır. Araştırma sonuçlarının hangi bilimsel temellerle elde edildiğinin kanıtlandığı bu süreçte, araştırmacıların elde ettikleri sonuçları hangi ölçütleri dikkate alarak sağladığını açıklaması bir zorunluluktur. Günümüzde bazı akademik çevrelerce bilimselliği hâlâ tartışıldığı hâlde, son yıllarda araştırmacıların artan bir biçimde ilgi göstermeye de devam ettiği nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik konusu ile ilgili soru işaretleri hâlâ devam etmektedir. Literatürde yer alan kavram karışıklıkları ve yeterince net olmayan ifadeler ise başta nitel araştırmaları henüz öğrenmeye başlayanlar olmak üzere nitel araştırmalar ile ilgilenen araştırmacılar için yanıltıcı olmaktadır. Bu düşünceden hareketle mevcut araştırmada, nitel araştırmalarda araştırmacıların geçerlilik ve güvenilirlik konusuyla ilgili faydalanabileceği bilgilerin analitik bir bakış açısıyla sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada, nicel araştırmalarda kullanılan iç geçerlilik ve dış geçerlilik ile iç tutarlılık güvenilirliği ve dış güvenilirlik kavramlarının nitel araştırmalardaki karşılığı olan inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik kavramları açıklanmıştır. Buna ek olarak araştırmacıların kullanabilecekleri her bir ölçüte yönelik teknikler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geçerlilik ve güvenilirlik, Güven duyulabilirlik, İnanırcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık, Doğrulanabilirlik.

VALIDITY AND RELIABILITY IN QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

The ability to demonstrate the validity and reliability of research findings is one of the important factors that determine the value of scientific research. Validity and reliability or trustworthiness are fundamental issues in scientific research whether it is qualitative, quantitative, or mixed research. It is a necessity for researchers to describe which criteria they have taken into consideration for the findings obtained during the validity and reliability of the research process. Even though currently, the validity and reliability of qualitative research findings are still controversial in some academic environments, particularly among positivists, qualitative research has lately gained momentum among researchers. Conceptual complexity in literature and unclear statements are misleading to the researchers who are interested in qualitative research, particularly those are new and yet learning qualitative research. Based on this viewpoint, the current study is aimed to present the specific information on validity and reliability in qualitative research, from an analytical perspective. In this context, the concepts of internal validity and external validity, internal consistency reliability, and external reliability used in quantitative research that are equivalents to credibility, transferability, dependability, and confirmability concepts in qualitative research are scrutinized. In addition, techniques to provide each criterion that researchers can use are also detailed.

Keywords: Validity and reliability, Trustworthiness, Credibility, Transferability, Dependability, Confirmability.

*Dr., erdalarslan09@gmail.com. (<https://orcid.org/0000-0002-5791-2073>)

GİRİŞ

Nitel araştırmalar, bir paradigma olarak tek bir gerçekliğin olmadığını bunun yerine bağlama ve yorumlayıcıya bağlı olan gerçekliğin çoklu yorumlarının olduğunu öne süren, kendini bu Şekilde konumlandırıran bir yöntem, yaklaşım veya tekniktir (Yin, 2011; Ravitch ve Carl, 2019). Nitel araştırmacının amacı ise araştırma sürecini sistematik bir yaklaşımla ve analitik süreçlerle yapılandırarak elde ettiği güvenilir sonuçlarla bu yorumlamalara yöneltilen yanlı eleştirilere karşı koyabilmek olmalıdır. Aşına oldukları bir bakış açısı olmasına rağmen, sosyal bilimciler sosyal dünyaya ağırlıklı olarak pozitivist bir pencereden bakmış; gerçekliğin görülebilen, hissedilebilen ve ölçülebilen duyu verilerinden tretilebildiğine, sistemde gözlenemeyen mekanizmalara yer olmadığına inanmışlardır (Schwandt, 2015; Blaikie, 1993).

Sosyal bilimlerde bilgiyi geliştirmek amacıyla kullanılan nitel araştırmalara çeşitli bilim dalları ve disiplinlerden son yıllarda artan bir ilgi söz konusudur. Nitel araştırmalara ynelişteki artan bu ilgi, geçmişte var olan “nitel araştırmaların bilimselliği” tartışması konusunu yeniden ve daha güçlü bir biçimde gündeme getirmiştir. Bunun nedenlerinden birinin nicel araştırmalarda yaygın bir biçimde geçerlilik ve güvenilirlik, nitel araştırmalarda ise güven duyulabilirlik (trustworthiness) olarak bilinen ölçütlerin nitel araştırmalarda yerine getirilmesi olduğu söylenebilir. Nicel araştırmacılar, veri seti olarak sayıları kullanırken nitel araştırmacılar da kelimeleri, resimleri ve ortamları kullanmaktadır. Nicel araştırmalarda araştırmacı fiziksel veya duygusal olarak araştırmaya müdahil olmazken nitel araştırmalarda araştırmacı doğrudan araştırmaya dahil olur (Braun ve Clarke, 2013:4), bir yönüyle araştırmanın merkezinde yer alır. rnekleri arttırılabilecek bu ve benzeri durumlar nitel araştırmaların bilgiyi geliştirmesinin önünde bir engel değildir; nitel araştırmaların da tıpkı nicel araştırmalarda olduğu gibi güven duyulabilirliğin arttırılmasına yönelik ölçütler, bu ölçütlerin nasıl geliştirileceğine ilişkin teknikler bulunmaktadır.

Bilimsel bir araştırmanın değeri kısmen araştırmacılarının bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğini ortaya koyabilme yeteneğine bağlıdır. Veri toplama ve analiz için kullanılan yöntem veya disiplin fark etmeksizin, bilimsel süreçlerle bilme çabası özgün sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu noktada bilimsel araştırmanın yapıldığı tüm alanlarda sonuçların güvenilirliği ve geçerliliği önem taşımaktadır (LeCompte ve Goetz, 1982: 31). Bilimsel araştırmaların türü -nitel, nicel veya karma- ve araştırılan konuya ilişkin elde edilen veriler -nicel, nitel veya her ikisi- fark etmeksizin araştırmalarda geçerlilik ve güvenirliği sağlamaya yönelik adımların atılması beklenmektedir. Nicel araştırmalar için bu adımlara yönelik teknikler uzun yıllardır var olmasına rağmen nitel araştırmalar için ancak son birkaç on yılda Guba (1981) ve Guba ve Lincoln'ın (1985) gerçekleştirdikleri çeşitli çalışmalarla geliştirilmiştir. Mevcut araştırmada, ele alınan konuyla ilgili olarak bir olgunun varlığının anlaşılabilirliği öteki üzerinden daha net olacağı düşünüldüğünden nicel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirlik olarak bilinen; nitel araştırmalarda ise Guba (1981, 1990; Lincoln ve Guba, 1985) tarafından literatüre kazandırılan ve güven duyulabilirlik olarak ifade edilen ölçütler ve bu ltleri sağlamaya yönelik teknikler, yer yer bu iki yaklaşımın karşılaştırması üzerinden açıklanmıştır.

Yükseköđretim Bilgi Yönetim Sistemi 2020-2021 yılı verilerine göre Türkiye'de 343.569'u yüksek lisans, 106.148 doktora olmak üzere toplam 449.717 lisansüstü đrenci bulunmaktadır.¹ Mevcut araştırma, başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere nitel araştırmalara ilgi duyan araştırmacılar için geçerlilik güvenilirliğe veya güven duyulabilirliğe yönelik kilit öneme sahip bilgileri farklı tartışma konularına girmeden, doğrudan sunmayı ve böylelikle duru bir kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ise araştırmacı başta kavramın geliştiricisi Guba ve Lincoln olmak üzere, Denzin, Miles, Huberman, Saldaña, Braun, Clark, Patton, Creswell, Maxwell ve Yin gibi nc araştırmacıların çalışmalarından yararlanarak mevcut derlemeyi yapılandırmıştır.

Nitel araştırmalar, belirli bir konuya derinlemesine açıklık getirebilmesi yönüyle sosyal bilim araştırmacıları tarafından ilgi görmektedir. Buna rağmen araştırmaların ele alınış biçimleri, araştırma sürecinin yeterince açık olmaması, sonuçların güvenilir olmaması veya teorik arka planının zayıf olması gibi çeşitli nedenlerle eleştirilmektedir. Bu durum sosyal bilimlerde yayın yapan en iyi dergi kategorisinde yer alan Q1 dergilerin nitel araştırmaları reddetmelerine neden olmaktadır (Czernek-Marszałek ve McCabe, 2022). Araştırmacıların bu sorunu zebilmelerinin yollarından biri nicel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik; nitel araştırmalarda ise güven duyulabilirlik olarak adlandırılan süreçlerin sistematik bir biçimde işlenmesine ve dolayısıyla güvenilir

1 <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).

sonuçlar elde edilmesine bağlıdır. Bu noktada başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere nitel araştırmalar yürütmek isteyen araştırmacıların güven duyulabilirlik (Guba, 1981; 1985; 1990) ölçütlerine ilişkin bazı temel soruların yanıtlarını bilmeleri gerekmektedir. Ravitch ve Carl (2019), söz konusu ölçütlerin neler olduğu ve bu ölçütleri yerine getirmek için yanıt bekleyen sorulara yukarıda verilen tablodaki (Tablo 1) gibi açıklık getirmektedir.

Tablo 1: Geçerlilik ve güvenilirlik VEYA güven duyulabilirlik ölçütlerine ilişkin düşünümsel sorular

Ölçüt	Araştırmacıların dikkate alması gereken sorular
İnandırıcılık	Karmaşıklığın aramanın yanı sıra herhangi bir grup, ortam veya toplum gibi gerçek yaşamda var olan karmaşıklıklarla ilgilenen araştırma tasarlanmasının yolu nedir?
	Araştırma alanı seçimi kriterlerim ve örnekleme stratejim bağlamın özgün bir biçimde oluşturulmasına nasıl katkı sağlar?
	Çalışmamı yön veren araştırma sorularım ve yöntemim örtüşüyor mu?
	Çalışmamı, veri seti zengin ve birbirini tamamlayan birden fazla veri kaynağına sahip olacak biçimde tasarladım mı?
	Veri setinde gördüğüm kalıpları nasıl anlar ve kullanırım?
	Varsayımlarım ve yanlılığımla baş edebilmek için verilerimi nasıl yorumlayacak ve anlamlandıracam?
	Veri analizinden oluşan parçaları nasıl birleştireceğim?
	Araştırmayı şekillendirmede ve benim yorumlamalarımla başa çıkmamda, katılımcıların rolü/rolleri nelerdir?
Aktarılabilirlik	Çalışmamı şekillendiren ve aracılık eden bağlamsal faktörleri nasıl tanımlıyorum?
	Araştırmanın dışındaki kimselerin, araştırma bulgularını tam olarak bağlamına oturtabilmeleri için yeterli bağlamsal veri ve çerçeve sağlıyor muyum?
	Verilerimi bağlamına uygun ve özgün yollarla nasıl yorumlayacak, anlatacağım?
	Araştırma ortamı, katılımcıları ve ortamın belirli özelliklerini nasıl betimleyeceğim? Yeterince kapsamlı betimleme yaptım mı?
	Analizlerimde ve yazdıklarımında bağlamsal ilgililik ve yerleşikliği yeterince açıkladım mı?
Tutarlılık	Araştırma yöntemimi neden ve nasıl seçtim?
	Araştırma sorularımı yanıtlamak için bunlar neden en uygun yöntemler?
	Yöntemlerim araştırma sorularıma nasıl uyuyor?
	Çalışmayı iddialı ve titizlikle tasarladım mı? Nasıl? Daha fazla nasıl geliştirilebilir?
	Çalışma tasarımı, veri toplama sürecim ve/veya analitik sürece ilişkin ne gibi eleştirilerle karşılaşabilirim? Bunları proaktif bir biçimde aşmak için nasıl bir yol izleyebilirim?
	Tasarım ile ilgili farklı metodolojik ve sınırlamaların olabileceği olasılığına yönelik, tasarımı danışmanım veya arkadaşlarımla değerlendirdim mi?
Doğrulanabilirlik	Kendi yol haritam var mı ve bunu verilere uygulayarak bulguları etkiliyor muyum? Eğer varsa hangi yollarla? Bunu nasıl durdurabilirim?
	Başka biri benzer sonuçlara/yorumlamalara ulaşabilir miydi? Nasıl farklılık gösterirdi?
	Benim düşüncelerimi değerlendirmesi için araştırmama kimi dahil edebilirim?
	Çalışma sürecinin hangi noktalarında öznelliğim ve araştırmadaki konumumla ilgili konularda düşünce ortakları aramalıyım?

Kaynak: Ravitch ve Carl, 2019.

Güvenilirlik olmadan geçerlilik ve tutarlılık; doğrulanabilirlik olmadan inandırıcılık ve aktarılabilirlik olmayacağından mevcut araştırma kapsamında öncelikle nitel araştırmalarda geçerlilik bağlamında iç geçerlilik (inandırıcılık) ve dış geçerlilik (aktarılabilirlik); güvenilirlik bağlamında ise iç tutarlılık güvenilirliği (tutarlılık) ile dış güvenilirlik (doğrulanabilirlik) ölçütlerinin yanı sıra bu ölçütleri sağlamaya dönük teknikler detaylandırılmıştır.

GEÇERLİLİK: İNANDIRICILIK VE AKTARILABİLİRLİK

Bilimsel araştırmalarda kilit öneme sahip olan geçerliliğin açıkça ele alınması gerektiğinin önemi sıklıkla dikkat çekilen bir konu (Maxwell, 2013:162) olmasına karşın nitel araştırmalarda çoğu kez göz ardı edilmektedir. Geçerlilik,

yaygın bilinen anlamıyla bir konuyla ilgili kullanılan ölçme ve/veya değerlendirme aracının araştırılan konuyu ölçme yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamanın daha çok nicel araştırmalarla özdeşleştiği söylenebilir. Kavram her ne kadar nicel veya pozitivist araştırmalarla özdeşleşmiş olsa da birkaç on yıldır yorumsamacı veya nitel araştırmalarda da gündemde olan bilimsel araştırma süreçlerindedir. Belirli bir araştırmada, “*Araştırmacı öznel yorumlamalarının doğru ve geçerli olduğunu nasıl bilmektedir?*” sorusunun cevabı olan geçerliliği Creswell (2016:409), nitel araştırmalar için kısaca bulguların doğru veya makul olması şeklinde tanımlamaktadır. Silverman (2013:534) benzer bir bakış açısıyla nitel araştırmalarda geçerliliğin, yorumların inanılır olmasına gönderme yapan bir kavram olarak açıklarken; Goodman (2008) ise, araştırmının ortaya koymayı öne sürdüğü şeyi ortaya koyduğuna gönderme yapan bir kavram olduğunu ifade etmektedir.

Geçerliliğe ilişkin açıklamalar değerlendirildiğinde “gerçek” ve “doğru” kavramları üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu noktada geçerliliğin araştırma konusu ve amacıyla ilişkili olarak kullanılan veri toplama aracının uygunluğu ile araştırmacının objektifliğinin geçerlilikte önemli rol oynadığı ifade edilebilir. Yin (2011:78), yukarıda ifade edileni destekler bir bakış açısıyla geçerliliğin bir araştırma sonuçlarının çalışılan gerçek dünyayı doğru biçimde yansıtmayı ve temsil edebilmesi için verilerin uygun bir biçimde toplanması ve yorumlanması ile olanaklı olduğunu ifade etmektedir.

Bir alanın teorisine veya uygulamasına dönük etkileri olabilmesi için araştırmaların titizlikle yürütülmesi; okuyuculara, uygulayıcılara ve diğer araştırmacılara doğruyu çağrıştıran sonuçlar ve kavrayış sunması gerekmektedir. Bu nedenle sosyal araştırmaların çoğunun uygulamalı doğası araştırmacıların, gerçekleştirilen herhangi bir araştırmının sonuçlarının inanılabilir olmasını zorunlu kılmaktadır (Merriam, 2009:210). Bu noktada sosyal araştırmaların otantikliğine ve konunun önemine dikkat çeken Denzin ve Lincoln (2018:241), sosyal araştırma sonuçlarının bazı insan yapıları için doğruluğunun nasıl bilinebileceğini, araştırma sonuçlarına inanarak nasıl hareket edebileceğini, daha da önemlisi sonuçlar ışığında araştırmının gerçekleştirildiği toplum üyelerine yönelik nasıl harekete geçilebileceğinin bilinmesine ilişkin bir dizi soru sormaktadır. İnsanın akışkan doğası ve çoklu gerçekliklerin varlığı dikkate alındığında soruların kesin bir yanıtının olduğunu ifade etmek güç olsa da diğer araştırma yöntemlerinde olduğu gibi nitel araştırmalarda da doğruya ulaşma düzeyini arttırmaya yönelik bir dizi geçerlilik uygulamasından söz etmek mümkündür.

Bilimsel araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılan geçerlilik kavramının, pozitivist veya nicel araştırma yaklaşımlarına özgü olması nedeniyle nitel araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır (Denzin ve Lincoln, 1998: 21-22; Erlandson, Harris, Skipper ve Allen, 1993:131; Merriam, 2009:211). Bunun yerine geçerliliğe gönderme yapan ve nitel araştırmaların doğasına uygun kavramların kullanılmasının yerinde olduğu ifade edilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde Lincoln ve Guba (1985) tarafından nicel araştırmalarda geçerlilik olarak ifade edilen kavramın karşılığı olarak literatürde de yaygın kabul gören inandırıcılık (credibility) ve aktarılabilirlik (transferability) kavramları geliştirilmiştir. Buna göre nicel araştırmalarda iç geçerlilik kavramına karşılık *inandırıcılık*; dış geçerlilik kavramına karşılık ise *aktarılabilirlik* kavramının geldiği ifade edilebilir.

İnandırıcılık (iç geçerlilik)

Lincoln ve Guba (1985:290) iç geçerliliği Cook ve Campbell’ın (2002[1979]:34) ifadelerine dayandırarak açıklamaktadır. Buna göre inandırıcılık kavramının, bir çıkarımın doğruluğunun veya yanlışlığının mevcut en iyi ifadesi olduğu belirtilmektedir. Araştırma bulguları gerçeklikle ne kadar örtüşüyor ve ne kadar uyumlu, bulgular gerçekte olanı yansıtıyor mu, araştırmacılar gerçekten ölçtüklerini düşündükleri şeyi gözlemliyor veya ölçüyor mu sorularıyla ilgilenmektedir (Merriam, 2009:213; Lincoln ve Guba, 1985:290). İnandırıcılığın araştırmının güven duyulabilirliğini sağlamanın en önemli unsurlarından biri olduğunu ifade eden Guba (1981:84-86) ve Lincoln ve Guba (1985:301) bunu gerçekleştirmeye yönelik çeşitli teknikler sunmaktadır. Bunlar, inandırıcılığı yüksek bulgu ve yorumların üretilmesini arttırmaya katkı sağlayacak *uzun süreli etkileşim, sürekli gözlem, çeşitleme*; araştırma sürecine harici bir kontrol sağlayan *akran bilgilendirmesi*; araştırma sürecinde, bilgi elde edildikçe araştırma sorularının iyileştirilmesini amaçlayan *olumsuz durum analizi*; eldeki ham verilere yönelik ön bulguların ve yorumların kontrol edilmesini sağlayan *referans yeterliliği*; bulguların ve yorumların doğrudan elde edildikleri bireyler -çoklu gerçekliğin inşacıları- ile değerlendirilmesini sağlayan *üye kontrolü* şeklinde sıralanabilir.

Uzun süreli etkileşim (Prolonged engagement) kültürü öğrenmek, araştırmacı veya katılımcılardan kaynaklanan yanlış bilgileri test etmek ve güven oluşturmak amacıyla zamana yapılan yatırımdır (Guba ve Lincoln, 1985:301;

Patton, 2015:989). Araştırmacının katılımcıları, onların doğal ortamlarını, kültürlerini vb. anlayabilmesi, böylelikle meydana gelebilecek yanlış anlaşılmalara düzeltmek, daha doğru değerlendirmek amacıyla katılımcılarla belirli bir süre geçirmeye gönderme yapmaktadır. Katılımcılarla geçirilen zaman sayesinde araştırmacı kendine güven yaratarak katılımcıların görüşmeler esnasında daha cömert olmasını sağlayabilir.

Sürekli gözlem (persistent observation) tekniğinin amacı, araştırılan problemi veya konusuyla en ilgili özellikleri ve unsurları belirlemek ve bunlara ayrıntılı bir biçimde odaklanmaktır. Uzun süreli etkileşimin araştırmaya kapsam sağladığı düşünülürse sürekli gözlem derinlik katar (Lincoln ve Guba, 1985:304).

Çeşitleme (triangulation), araştırmada nitel ve/veya nicel farklı türden veriler ile görüşme, gözlem, test veya anket gibi veri toplama yöntemlerinin bir arada kullanılmasıyla geçerliliğin yüksek, sonuçların zengin olmasına katkı sağlamak amacıyla başvurulan bir tekniktir (Lincoln ve Guba, 1985:306; Silverman, 2013:449). Ayrıca veri toplama yöntemi ve veri türlerinin çeşitlendirilmesiyle araştırmacı karşılaştırma yaparak elde edilen verilerin birbirlerini ne ölçüde desteklediğini değerlendirir, gerekli durumlarda veri kaynakları arasında gel-gitler yaparak araştırmaya derinlik katabilir.

Akran bilgilendirmesi (peer debriefing), araştırma sürecine dahil olmayan bir akranın, araştırmacının analizlerinde ve yorumlarında dikkat çeken bir sorunun olmadığını garanti altına almak amacıyla araştırmayı kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Araştırmacının yansız ve katıksız bakış açısına sahip olmasına ve saha çalışmasına katılmaya ve yorumlamaya müdahale edebilecek bireysel konuların işlenmesine katkı sağlar (Miles ve Jozefowicz-Simbeni, 2010:737).

Olumsuz durum analizi (negative case analysis), özellikle araştırmacının gerçekliği yeniden yapılandırmasını yanıtlama eğiliminde olan veri parçalarını not etmesiyle verilerin alternatif yorumlarını dikkate alarak ve bunlara gönderme yaparak yeniden değerlendirmeyi içerir. Araştırma, araştırmacının not ederek sorguladığı veri parçaları ile veriler arasında kayda değer olmayan farklılıklar giderilinceye kadar sürdürülür (Erlandson, vd., 1993:121). Daha yalın bir ifadeyle açıklamak gerekirse, araştırmacının elde ettiği veriler ışığında gerçekleştirdiği analizlerde ortaya çıkan karşıt bulguların sorgulanarak analiz edilmesidir. Buna bir yönüyle uyumlaştırma süreci de denilebilir. Olumsuz durum analizi, araştırmacının sonuçlarını geliştirmesine katkı sağlar. Analizlerin yeterli olmasını sağlamada araştırmacıya yardımcı olan negatif durum analizi, araştırmacının aktif bir biçimde açıklamaların verilere uymadığına dair kanıt aradığında gerçekleşir (Phillips, 2014:552).

Referans yeterliliği (referential adequacy) arşivlenmiş ham verilere karşı başlangıç bulgularının ve yorumlarının kontrol edilmesini mümkün kılan bir adımdır (Lincoln ve Guba, 1985, s.301). Bütün verilerin bağlamları açısından değerlendirilmesi gerektiğinden, bağlam hakkında bütüncül bir bakış kazandırabilmesi için materyallerin toplanması son derece önemlidir. İncelenen bağlamdan bir yaşam kesiti sağlayan video kasetler, belgeler, fotoğraflar ve diğer materyaller, okuyucuya araştırmacının analizleri ve yorumlarının daha zengin bir bağlamsal anlayışını ileten destekleyici bir arka plan sağlayacaktır (Erlandson, vd., 1993:31).

Üye kontrolü (member checking), üye geçerlemesi veya katılımcı denetimi, araştırmacının gerçekleştirdiği analizlerin katılımcılar tarafından kontrol edilmesini ifade etmektedir. Üye kontrolü tekniği; araştırmaya ilişkin yapılan taslak bir yazılı veya sözlü raporun ya da yalnızca analizlerin katılımcılara sunularak onların söz konusu raporun doğruluğuna ve geçerliliğine ilişkin yorum yapmalarını içerir (Braun ve Clarke, 2013:282). Üye kontrolü, somut olmayan verileri doğrulamak için kullanılabilir. Örneğin, tarihsel bir analiz yürütürken, yaşlı katılımcılar, araştırmacının istediği doğruluk için gerekli olan tam tarih veya yeri ya da diğer ayrıntıları hatırlayamayabilirler. Üye kontrolü, katılımcıların birbirlerinin anılarını tetikleyebilecekleri ve dolayısıyla gerekli verilerin doğruluğunu artıracakları bir odak grup tartışmasında yapılabilir. Bununla birlikte, araştırmacı tüm somut verileri kontrol ettiyse, nihai sonuçları doğrulamak için üye kontrolü gerekmemeli, sonuçlar olduğu gibi bırakılmadır (Morse, 2018:1397). Ayrıca katılımcıların eğitim düzeyinin düşük veya dezavantajlı olması gibi çeşitli sosyo-demografik özellikler ile konunun ağırlığı, teknik boyutu dikkate alındığında katılımcı denetimini gerçekleştirmek her zaman mümkün olmayabilir.

Aktarılabirlik (dış geçerlilik)

Bir araştırmada aktarılabirlik, bulgularının aralarındaki temel bazı benzerlikler nedeniyle başka bağlamalarda, diğer katılımcılarla diğer durumlara ne ölçüde uygulanabileceği ve genelleştirilebileceği ile ilgilidir (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985; Merriam, 2009; Miles, Huberman ve Saldaña, 2014). Bu noktada dikkat çekilmesi gereken nokta genelleştirme konusudur ki nitel araştırmaların temelde genelleştirme gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Nitel araştırmaların dış geçerliliğinden söz ederken dikkat çekilen genelleştirme konusu, nicel araştırmalarda doğru örnekleme tekniklerinden biriyle -olasılıklı örnekleme teknikleri- örneklemeden elde edilen verilerin analiz sonuçlarının evrene genelleştirilmesine benzer değildir. Braun ve Clarke'a göre (2013:280) nitel araştırmaların genelleştirilmesiyle ilgili vurgulanan konu, belirli bir araştırmada elde edilen sonuçların daha geniş veya farklı birey veya gruplara uygulanıp uygulanamayacağı ile ilgilidir. Geleneksel bir araştırmada sonuçların evrene genelleştirilmesini sağlamak araştırmacının bir yükümlülüğü olarak kabul edilirken; nitel araştırmada buna karşılık gelen aktarılabirliğin açık bir biçimde ortaya konulması, açıklanması yükümlülüğü ilgili bağlama uygulayacak araştırmacıya aittir (Erlandson, vd., 1993:33). Nitel bir araştırmada aktarılabirliği sağlamanın yolu, çalışmanın belirli bağlamlarının, katılımcılarının, çalışma ortamının ve koşullarının ayrıntılı tanımlamasını yapmaktan geçmektedir. Böylelikle okuyucu, araştırma sonuçlarını diğer bağlamlara veya katılımcılara uygulama potansiyelini değerlendirebilir (Braun ve Clarke, 2013:282; Arslan, 2021:69-70).

Kapsamlı betimleme (thick description), okuyucuların araştırma sonuçlarının bir durumdan diğerine aktarılabirliği konusunda yargıya varmalarına katkı sağlayan bir tekniktir. Araştırmacılar bu ölçütü, çalışmaları üzerinde etkisi bulunan bağlamsal faktörleri tüm yönleriyle açıklayarak sağlayabilmektedir. Aktarılabirlik, araştırmanın uygulandığı ve gelecekte uygulanacak bağlamlar arasındaki benzerliklere bağlıdır. Bu nedenle araştırmacı, bağlam içinde verilerin ayrıntılı tanımlarını aktarılabirliğe ilişkin yargıya varmaya olanak tanıyacak şekilde detaylı olarak raporlar. Çarpıcı bir biçimde yapılan kapsamlı betimleme, okuyucuyu anlatılan bağlama götürür. Ortama ilişkin belirli görüntülerin, seslerin ve ilişkilerin betimlenmesiyle okuyucunun zihninde yaratılan sahne deneyimle kazanılacak olana oldukça yakın olduğu, bunun bir dejavu etkisi yaratabileceği söylenir (Erlandson, vd., 1993:33). Guba (1981), bir araştırmada aktarılabirliği sağlamanın ne ölçüde mümkün olduğunun belirlenebilmesi için hem aktarılan hem de aktarımın yapılacağı bağlamlar hakkında yeterince bilgi sahibi (kapsamlı betimleme-thick description) olunması gerektiğinin altını çizmektedir. Ona göre iki bağlam arasında kayda değer bir benzerliğin bulunması halinde, araştırma bir bağlamdan diğerine genelleştirme yapmanın rasyonel olabileceğini ancak bu varsayımın ampirik yolla incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Amaçlı örnekleme (purposive sampling), nicel araştırmalarda genelleştirmeyi engelleyen ve araştırmanın bir sınırlılığı olarak nitelendirilir; olasılıklı olmayan örnekleme teknikleri içerisinde yer alan bu örnekleme tekniğinin, nitel araştırmada olasılıklı olarak nitelendirilebilecek bir kabule sahip olduğu söylenebilir. Amaçlı örnekleme, araştırma ile doğrudan ilgili olan birey veya grupların, araştırma alanının özetle araştırma konusuyla ilgili olan şeyin kapsama alınmasını, böylelikle zengin, doğru veri setine ulaşılacağını içeren bir tekniktir. Bu durum geleneksel araştırmalarda her bireyin araştırmaya dahil olma şanslarının eşit olmaması gerekçesiyle bir manipölasyon olarak nitelendirilse de nitel araştırmalar için bir avantaj oluşturmaktadır. Belirli bir deneyimi yaşayan kimselerin ilgili deneyimlerine ilişkin anlatıların değerlendirildiği bir araştırmada araştırmacının, söz konusu deneyimi yaşayan bireylerle görüşmeler gerçekteştirmesi örnek olarak verilebilir. Araştırma kapsamına alınacak katılımcıların veya alanın doğrudan araştırılan konuyla ilgili olması durumu ve araştırmanın geçerliliği doğrudan ilişkilidir. Lincoln ve Guba (1985), aktarılabirliğin sağlanmasında tıpkı kapsamlı betimlemede olduğu gibi araştırmacı, mümkün olan en geniş bilgi yelpazesini sunmakla yükümlüdür bu nedenle amaçlı örnekleme tekniğinden yararlanmanın yerinde olacağını ifade etmektedir.

Yansıtıcı günlük (reflexive journal), alan notları (*fieldnotes*) veya hatırlatıcı notlar (*memolar*) tekniği, araştırmacının günlük olarak veya gerektiğinde kendisiyle ilgili çeşitli bilgileri kaydettiği bir tür gündüktür (Janesick, 2014:307; Lincoln ve Guba, 1985:327). Veri türüne bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği gibi bu bilgiler katılımcılara, ortama, bir katılımcı ifadesinin özgünlüğüne veya görüşme anında araştırmacının hissettiği duygulara ilişkin olabilir. Yansıtıcı günlük, çalışmanın yalnızca inandırıcılığını değil aynı zamanda aktarılabirliğini, tutarlılığını ve doğrulanabilirliğini de etkilemektedir (Erlandson, vd., 1993:143). Araştırmaya ilişkin bir dizi sürecin işlendiği yansıtıcı gündükler, kategorilerin belirlenmesinde de kullanılabilir (Matteson, 2021:121). Guba ve

Lincoln (1985:327), yansıtıcı günlüklerin içermesi gereken üç temel unsurun şunlar olduğuna dikkat çekmektedir: çalışmanın günlük programı ve organizasyonu; sürece ilişkin araştırmacının duygu ve düşüncelerini yansıtan günlük notlar ve metodolojik kararların ve bunların arka planındaki gerekçelerin günlük olarak not edildiği metodolojik bir kayıt.

Günlükler, araştırmacının veri toplama aşamasında alanda yaptığı gözlemlerin kaydedilmesidir. Bu alan notları araştırmanın işleyişine ve ses veya video kaydediciler gibi çeşitli veri toplama türlerinin kullanımına bağlı olarak süreç esnasında veya sonrasında alınabilir (Gibson ve Brown, 2009). Sahadan türeyen gözlem ve görüşme notları, araştırmacının ilgili zaman içerisinde gerçekleşen önemli bağlamları hatırlamasına yardımcı olabilir, onu veri toplama sürecinde yaşadığı duygu durumunu hatırlamasına, böylelikle araştırma sonuçlarının daha gerçekçi ve çarpıcı bir biçimde raporlaştırılmasına yardımcı olabilir. Nitel araştırmacı veri toplama sürecinde meydana gelen bazı ayrıntıları unutabilir ancak hissettiği şeyi unutmaz, tabii hissettiği şeyin hatırlanabilmesi için bunun kaydedilmiş olması gerekmektedir.

GÜVENİLİRLİK: TUTARLILIK VE DOĞRULANABİLİRLİK

Güvenilirlik olmadan geçerlilik ve dolayısıyla tutarlılık olmadan inandırıcılık olamaz (Lincoln ve Guba, 1985:316). Araştırmalarda hiçbir geçerliliği olmayan mükemmel güvenilirlik elde edilebilir (Kirk ve Miller, 1986:20). Ancak bir ölçüm veya değerlendirmenin güvenilirliğinin kabul edilebilir öneme sahip olması geçerli olmasına bağlıdır. Bu anlamda güvenilirlik ve geçerlilik birbirlerine sıkı sıkıya bağlı iki kavramdır. Geleneksel anlamıyla güvenilirlik, belirli bir araştırmada aynı ölçümlerin farklı araştırmacılar tarafından farklı katılımcı grubuna uygulandığında aynı sonuçları verme olasılığına gönderme yapmaktadır. Güvenilirlik, bulguların çoğaltılabilme veya yeniden üretilebilme düzeyidir (Denzin ve Lincoln, 1998:186). Merriam (2009:220), güvenilirliğin araştırma bulgularının ne ölçüde tekrarlanabileceğini ifade ettiğini belirtirken, insan davranışının durağan olmaması nedeniyle sosyal bilimlerde bunun bir sorun olduğunu vurgulamaktadır. Ancak sosyal dünyanın dinamik ve değişken yapısı dikkate alındığında tekrarlanabilirlik değerlendirmesine yaklaşım farklı olmaktadır (Arslan, 2021:70).

Güvenilirlik, belirli bir ölçme aracının her ölçüm sırasında benzer çıktıları verme yeteneği; ölçme aracının ilgili konuyu bilme düzeyi, ölçümün belirli standartlarının olduğu üzerinde uzlaşmasıdır. Ancak bu açıklamaların pozitivist çizgiye yakınsayan kavramsallaştırmalar olduğu vurgulanmalıdır. Pozitivist araştırma yaklaşımlarında güvenilirlik konusu ele alınırken, gerçekleştirilen araştırmanın, aynı bağlamlarda, aynı yöntemlerle ve aynı katılımcılarla tekrarlanması durumunda benzer sonuçların elde edilebileceğini gösterir teknikler kullanılmaktadır (Shenton, 2004:71). Nitel araştırmalarda ise güvenilirlikten söz edebilmek için araştırmacının veri toplama sürecinde, kaynağına bağlı olarak yaklaşımına ve sistematığına titizlikle yaklaşması gerekmektedir. Bunu sağlamak için Lincoln ve Guba (1985; Guba, 1981) nicel araştırmada güvenilirlik ölçütünün alternatifi olarak tutarlılık (dependability) ve doğrulanabilirlik (confirmability) kavramlarını geliştirmiştir. Buna göre nicel araştırmalarda iç tutarlılık güvenilirliğinin karşısına nitel araştırmada tutarlılık; dış güvenilirliğin karşısına ise doğrulanabilirlik ölçütünü koymak mümkündür.

Tutarlılık (Dependability)

Pozitivist gelenekte kullanılan güvenilirliğin karşısına *tutarlılık (dependability)* kavramını koyan Guba (1981) bu kavramı genel bir bakış açısıyla Kelinger'in (1973) ifadesiyle itimat edilebilirlik, kararlılık, tutarlılık, öngörülebilirlik, doğruluk kavramlarıyla eş tutmaktadır. Guba (1981) ve Lincoln ve Guba'nın (1985) güvenilirlik olgusuna bakışı değerlendirildiğinde pozitivist gelenekte kullanılan ifadeyle benzer olmasına karşın doğası gereği nitel araştırmalarda kullanılan güvenilirlik yani tutarlılık farklı olmaktadır. Nicel araştırmalarda belirli bir konu ölçülür veya test edilir, sonuçlar hesaplanır, sayılardan anlamlar çıkarılır; nitel araştırmada konu sorgulanır, ifadelerden anlamlar çıkarılır, sonuçlar değerlendirilir. Nitel araştırmalarda tutarlılığı, belirli bir konuyla ilgili sahada benzer gözlemler yapan farklı araştırmacılar tarafından elde edilen, alan notları ve transkriptler gibi verilerin analizinden türetilen anlamlar dizisinin yeterince uyumlu olma düzeyi olarak ifade edebilmek mümkündür (LeCompte and Goetz, 1982; Franklin, Cody ve Ballan, 2010). Bu ifadeyle bağlantılı olarak güvenilirlik, bir veri toplama prosedürünün ve analizinin araştırma sürecindeki birden fazla katılımcı için aynı cevabı verme derecesi olarak ifade edilebilir (Kirk ve Miller, 1986:19).

Tutarlılıktan söz edebilmek için sonuçların çeşitli biçimlerde elde edilen verilerle uyumlu ve bulguların veri kaynağının ifade ettiği anlamları yansıtır olmaları gerekmektedir (Arslan, 2021:70). Bu ifade Silverman'ın (2013) güvenilirlik ölçütünün yerine getirildiğini ortaya koymak isteyen bir araştırmacının, kategorilerini bir çizelge hâline getirmesini ve görüşme kayıtlarının transkriptlerini tümüyle son dakikasına kadar almasını önerdiği ifadelerle paralellik göstermektedir. Buna göre güvenilirliğin belirli ölçüde sağlandığını ortaya koymak isteyen bir araştırmacının, görüşmenin başlangıcından başlayarak analizlerin raporlaştırılması dahil bütün süreçleri titizlikle yürütmesi ve raporlaştırması gerekmektedir. Yukarıda ifade edilenlere ek olarak nitel araştırmalara geçerlilik ve güvenilirliğin alternatifini kazandırdığı çalışmasında Lincoln ve Guba (1985) adım adım tekrarlama (stepwise replication) -ki bu yukarıda ifade edilenlerle belirli ölçüde örtüşür- ile sorgu denetimi (inquiry audit) ölçütlerini kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Adım adım tekrarlama (stepwise replication), nicel araştırmalarda eş değer yarılar -split half- testi olarak bilinen güvenilirlik testine benzer bir tekniktir. Bir araştırmada yer alan ekibin iki eş gruba ayrılarak, iki eş yarıya bölünmüş bir veri kaynağı üzerinde çalışması durumunu ifade etmektedir. Nitel araştırmacının açıklayıcı doğası gereği her iki ekip araştırmayı tamamlamadan önce, kategoriler oluştuğunda karşılaştırma yaparlar. Böylelikle bulguların olgunlaşması sürecinde araştırmacılar önemli noktalarda fikir alış-verişlerinde bulunarak sonraki adımlara karar verebilmektedir. Bu iletişim oturumlarının kaydedilmesi ve raporlaştırılması gerekmektedir (Guba, 1981:87). Yüksek lisans aşamasındaki bir öğrenci için danışmanı, doktora aşamasındaki bir öğrenci için danışman ve jüri üyeleri, ortak yazarlı çalışmalarda ise meslektaşlar böyle bir takım oluşturmada iyi bir kaynak olabilir.

Kodlayıcılar arası tutarlılık (inter-rater reliability), iki veya daha fazla kodlayıcının nitel veri tabanını analiz ederek veri tabanı için kodlar sağladığı ve kodlar üzerindeki anlaşma düzeylerinin belirlenmesi için kodlayıcı sonuçlarının karşılaştırılmasını ifade eder (Creswell, 2016:576). Nitel araştırmacılar tarafından pozitivist geleneğe uygun bir uygulama olması ve nitel bir araştırmayı nicelleştirmesi gibi çeşitli gerekçelerle sıklıkla eleştirilmektedir. Bağımsız kodlayıcıların oluşturduğu farklı kodlamaların karşılaştırması ve değerlendirmesi Cohen'in Kappa istatistiğinden yararlanılarak değerlendirilir. Buna göre 0,80 ve üzeri çok iyi uyum ve kabul edilebilir güvenilirliğe işaret ettiği kabul edilmektedir (Guest, MacQueen ve Namey, 2012:14; Yardley, 2008:250). Kappa hesaplaması, nicel araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılan SPSS gibi istatistiksel paket programların yanı sıra nitel araştırmalarda son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan MAXQDA ve NVivo gibi yazımların aracılığıyla yapılmaktadır.

Son olarak, denetim izinin tutarlılık ölçütleri arasında değerlendirilebileceği ifade edilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985:301; Denzin ve Lincoln, 2018:1380). Buna göre bu araştırma kapsamında ilerleyen kısımlarda, geçerlilik içinde anlatılan bu ölçütlere ilişkin ifade edilenler burası için de geçerlidir. Araştırmaların güven duyulabilirliğinin artırılması amacıyla bunların tutarlılık ölçütünün yerine getirilmesi bağlamında da kullanılabileceği söylenebilir.

Doğrulanabilirlik (Confirmability)

Lincoln ve Guba'nın (1985:324) geliştirdiği ölçütlerden biri olan doğrulanabilirlik (confirmability), -klasik ifadesiyle nesnellik (objectivity)- araştırma bulgularının araştırmacının yargılarının değil, araştırmada üzerinde durulan konunun ürünü olması düzeyidir. Nitel araştırmalarda güven duyulabilirliğin önemli ölçütlerinden olan doğrulanabilirlik, klasik nicel terminolojideki dış güvenilirliğin bir karşılığı olarak nitelendirilebilir (Miles, Huberman ve Saldaña, 2014:272).

Veri toplama ve analiz süreçlerinde nesnelliğin gerçekleştirilmesi bilimsel araştırmalar için oldukça önemli bir konudur. Araştırmalarda yaygın bir biçimde uygulanan nesnelliğin nitel araştırmalarda, araştırmacının katılımcılarla ve verilerle bir bağ kurmuş olabileceği gerekçesiyle uygulanamayacağı ifade edilmektedir (Corbin ve Strauss, 2015:95). Nitel araştırmacının doğasının araştırılan sosyal dünyanın içine girebilmek, onu anlamak; incelenen fenomeni sosyal ortamlarında, doğallıklarıyla gözlemlemek gibi çeşitli unsurlar olduğu ve uzun süreli etkileşimin bir güven duyulabilirlik ölçütü sayıldığı dikkate alındığında bu bakış açısının yanlılık içerdiği düşünülmektedir. Sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmalarda nesnelliğin tam anlamıyla gerçekleştirilebileceğini öne sürmek güç olsa da belirli düzeylerde sağlanabileceği söylenebilir. Nitel araştırmacı bu ön kabulün farkında olarak araştırmasını yürütmektedir. Durum böyle olmasa söz konusu alanlarda gerçekleştirilen nitel araştırmaların günümüzde olduğu noktaya ulaşması mümkün olmazdı.

Doğrulanabilirlik için genel ölçütün özneler arası anlaşma olduğunu ifade eden Lincoln ve Guba (1985:292), birden fazla araştırmacının bir fenomen üzerinde hemfikir olduğu durumda kolektif yargılarının nesnel olduğunun kabul edileceğini ifade eder. Buna ek olarak araştırmacının titizlikle yürüttüğü metodolojik süreci açık, şeffaf bir biçimde sunması da bir diğer ölçüt olarak nitelendirilmektedir. Bu ifadeler değerlendirildiğinde nesnellüğün doğrulanabilirlik ölçütüyle paralel anlamlara sahip olduğu anlaşılabilir.

Bilimsel araştırmalarda genellikle metodolojinin himayesinde, süreçleri açık bir biçimde detaylarıyla sunulmuş, tekrar edilebilir ve araştırmacının yanlılığından arınmış bir nesnellik kurmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum nitel araştırmacılar için farklıdır. Nitel araştırmacılar bunu bir illüzyon olarak görür ve aslında metodolojinin onu oluşturan ve seçenden bağımsız olamayacağını bilir. Bu kavrayışla bunu sağlamak yerine elde edilen verilerin doğrulanabilir olduğuna güvenmeye çalışır. Açıklamalardan anlaşılması gereken, araştırma kapsamında öne sürülen yapıların, savların, gerçeklerin ve örnekleri arttırılabilecek diğer unsurların kaynağına kadar inilebileceği ek olarak yorumları yapısal olarak tutarlı ve destekleyici bir bütün haline getirmek için kullanılan açık ve örtük mantığın detaylarının açıklanmasıdır (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985).

Bilimsel araştırmalarda yaygın olarak bilinen ve kullanılan haliyle nesnellik ölçütünün karşısına doğrulanabilirliği koyan Guba (1981:87) ve Lincoln ve Guba (1985:318), çeşitli araştırmacılar tarafından geçmişten bugüne desteklenen (Erlanson, vd., 1993; Miles, Huberman ve Saldaña 2014) yaklaşımıyla nitel araştırmalarda dış güvenilirliğin nasıl sağlanabileceğine açıklık getirmiştir. Buna göre yukarıda anlatılanlara ek olarak nitel araştırmalarda doğrulanabilirlik ölçütünün sağlanmasında, birbirleriyle eş anlamda kullanılan denetim izi (audit trail), sorgulayıcı denetim (inquiry audit) veya doğrulayıcı denetim (confirmatory audit) tekniklerinden yararlanmak mümkündür.

Araştırma denetimi (inquiry audit) veya denetim izi (audit trail) araştırmacının denetimine dayanan bir tekniktir. Bu tekniği işletme metaforuyla anlatan Guba (1981), işletmeyi teftişe giden bir denetçinin temelde iki görevi yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Bunlardan birincisi, hesapların tutulması sürecidir ki bu yolla muhasebe etiğinin ruhuna ne ölçüde uygun davranıldığı değerlendirilir. İkincisi, kayıtların doğruluğunu incelemektir. Bu noktada ilk adımda hesap defterine yapılan her girişin gerekçelendirilmiş olduğu konusunda kendini ikna gerekmektedir. Sonraki adımda ise kârlılığı doğrulayabilmek için tutarları gözden geçirir. Araştırma denetçisi ise bulguları, sonuçları ve öneriler kısımlarını da inceleyerek bunların verilerle desteklenip desteklenmediğini ve kabul edilebilmesi için kendi içindeki tutarlılığını değerlendirir (Lincoln ve Guba, 1985:318). Araştırma denetimi ile ilgili yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, nitel araştırmacının araştırma sürecini bir bütün olarak herhangi bir soruya yer bırakmayacak biçimde, açık ve gerekçelendirilerek raporlaştırması gerektiği anlaşılmaktadır. Araştırmacının işlediği süreçler, bir uzman tarafından değerlendirildiğinde, doğruluğunun, anlaşılabilirliğinin ve tutarlılığının kabul edilebilir olması, çıkarımlarının ise verilerle desteklendiğinin anlaşılması gerekmektedir. Sorgulayıcı denetiminin bir okuyucu veya denetçi tarafından yapıldığı dikkate alındığında, bilimsel araştırmalarda özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde araştırmacının yöntemi veya metodoloji olarak adlandırılan aşamada sürecin nasıl yapılandırıldığı şematize edilerek araştırma denetiminin ilk adımı sağlanabilir. İkinci adım ise veri analizlerinden başlanarak, bulgular, sonuçlar ve ekler dahil kullanılan yöntem ve teknikler ile araştırmacının nasıl tamamlandığına ilişkin detaylı açıklamalarla sağlanabilir. Araştırmacılar tarafından şeffaflık -transparency- olarak adlandırılabilen bu tekniğin (Roller ve Lavrakas, 2015) aynı zamanda araştırmaların tutarlılık ölçütünün sağlanması için de kullanılabilirliği ifade edilmektedir (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985; Denzin ve Lincoln, 2018). Doğrulanabilirlik ve tutarlılık ölçütlerinin sağlanmasında kullanılan denetim izi tekniğinin temel farkı, doğrulanabilirlik için üzerinde durulan konu ortaya çıkan ürün, çıktılar yani sonucun doğrulanıp doğrulanmadığı iken; tutarlılık için odak araştırma sürecidir.

Arslan (2021:71-72) tarafından yapılan bir çalışmada güven duyulabilirliğin sağlanması için izlenen adımlar tüm bu anlatılanlara somut bir örnek olarak gösterilebilir:

1. Araştırmacının başlangıcında araştırmacının yetkinliklerinin uygulama yapılacak alana uygunluğu belirlenmiştir.
2. Verilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması sürecinin adımları şeffaf bir şekilde açıklanmıştır.

3. Araştırma sürecindeki rolünün farkında olarak görüşmeleri ve analizleri yürüten araştırmacı, ön kabullerinden ve ön yargılarından titizlikle sıyrılmaya çalışmıştır.
4. Araştırmada ulaşılan kategoriler ve kategorilere ilişkin yapılan yorumlar bir uzman tarafından süreç boyunca dikkatle takip edilmiştir.
5. İnanırcılığı artırmak için sıklıkla katılımcı alıntılarına yer verilmiştir.
6. Analizler sonucunda oluşan kod ve kategoriler ile kavramlar, düzenli aralıklarla uzmanların görüşlerine sunulmuş ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.
7. Tüm görüşmelerin ses ve görüntü kayıtları ile deşifreleri çeşitli dijital ortamlarda arşivlenmiştir.
8. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar ile ilgili olarak araştırmacının yaptığı yorumlar ve çıkarımlar ortak araştırmacıların değerlendirmesine sunulmuş ve onayları alınmıştır.
9. Uzlaşma sağlanan diğer kodlayıcının, farklı özelliklere sahip turistlerle yoğun iletişim kurulması gereken bir mesleki deneyimi olan akademisyen olmasına dikkat edilmiştir.

SONUÇ

Sosyal bilimlerde nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliğine veya güven duyulabilirliğine ilişkin eleştiriler günümüze ait bir tartışma konusu değildir. Ancak günümüzde nitel araştırmalara yönelik giderek artan ilginin bir sonucu olarak tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir. Bilimsel araştırmalarda, bilginin nasıl, hangi metodolojik süreçlerin ele alınmasıyla üretildiği sorgulamalarının üzerinde en sık durulan konulardan olması bu noktada geçerlilik ve güvenilirlik veya güven duyulabilirlik kavramlarının önemini gündeme getirmektedir.

Sosyal bilim araştırmalarında tıpkı nicel araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmalarda da geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etmek mümkündür. Nitel araştırmalarda, araştırmacıların sık eleştirildiği konular arasında araştırmacının titiz yürütülmediği ile araştırmacının araştırmacının öznel yargılarını içeren çıkarımlar yapması gibi ifadeler olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların güven duyulabilirlik konusuna özellikle önem göstermesi gerekmektedir (Erlandson, Harris, Skipper ve Allen, 1993:131).

Sosyal bilimlerde nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliği konusuna açıklık getirmeye çalışılan bu derleme süresince, araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirliğe karşılık inandırcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik olmak üzere dört temel ölçüt ile bu ölçütlere bağlı olarak 13 farklı teknikle bahsedilmiştir (Tablo 2). Buna göre nitel bir araştırmacının inandırcılığını arttırmak isteyen bir araştırmacı inandırcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik kavramlarını kullanabilir. Bu bağlamda iç geçerliğe karşılık gelen *inandırcılık*, nitel bir araştırmadaki sonuçların araştırmacı dışında bir ilgili tarafından inandırcılığının değerlendirilmesidir. Mevcut çalışma kapsamında değinilen inandırcılık ölçütünü sağlama teknikleri arasında; farklı sosyal yapıları değerlendirme ve araştırılan konunun bağlamında dikkat çeken yönleri belirlemeye olanak tanıyan *uzun süreli etkileşim*; araştırılan konuya ilişkin farklı ve dikkat çekici yapıların özelliklerini derinlemesine izlemeye olanak tanıyan *sürekli gözlem*; araştırmacının gerçekleştirdiği analizlerin yansızlığının ve doğruluğunun yanı sıra dikkat çeken ifadelerin araştırma dışından biri tarafından değerlendirilmesini sağlayan *akran bilgilendirmesi*; farklı veri toplama, yöntem ve teorik yaklaşımlarla araştırma sonucunun, araştırmacının bir ürünü olduğunu garanti altına alan *çeşitleme*; araştırma bulgularına uymayan yapıların üzerine gidilerek yapılandırılmasını ifade eden *olumsuz durum analizi*; araştırma kapsamına alınan katılımcıların, bulguları kontrol etmesini içeren *üye kontrolü* ve yeteri verinin elde edilmesiyle başlangıç bulgu ve yorumların ön değerlendirmesine olanak tanıyan *referans yeterliliği* yer almaktadır. Çalışmada açıklanan diğer bir geçerlilik ölçütü *aktarılabirliktir*. Dış geçerliliğin yerine geliştirilen bu ölçüt, diğer araştırmacıların veya araştırmaya ilgi duyan kimselerin, araştırmacının tasarım ve/veya bulgularının farklı katılımcı grubu, yer ve zaman bağlamlarına uygulanabilirliğini ifade etmektedir. Araştırmalarında aktarılabirlik ölçütünü yerine getirmek isteyen araştırmacılar, araştırmada incelenen olgulara ilişkin eksiksiz açıklamaları dahası veri toplama, analiz ve bulguların yorumlamalarına ilişkin detaylı raporlama yapmaları gerektiğine gönderme yapan kapsamlı raporlama; özellikleri itibarıyla araştırmaya uygun veri kaynağının tercih edilmesine olanak tanıyan amaçlı örnekleme tekniklerinden yararlanılabilir.

Mevcut araştırma kapsamında üzerinde durulan diğer bir konu sosyal bilim araştırmacılarının araştırmalarında güven duyulabilirliği arttırabilmelerinin yolu olmuştur. Buna göre araştırmacılar iç tutarlılık güvenilirliğine karşılık gelen *tutarlılık* ile dış güvenilirliğe karşılık gelen *doğrulanabilirlik* ölçütlerinin yerine getirilmesiyle araştırmalarının güven duyulabilirliğini arttırabilecekleri açıklanmıştır. Araştırmacıların tutarlılık ölçütünü sağlayabilmeleri için yapmaları gerekenler arasında, literatürde yaygın olarak eş değer yarılar olarak bilinen ve değerlendirmeyi tekrarlamaya dayanan bir süreç olan *adım adım tekrarlama*; araştırma sürecinin tutarlılığını onaylama olarak nitelendirilebilecek *denetim izi*; en az iki araştırmacının gerçekleştirdiği veri analizleri üzerinde varılan anlaşma düzeyini ifade eden kodlayıcılar arası tutarlılık teknikleri yer almaktadır. Son olarak araştırma kapsamında anlatılan, literatürde yaygın bir şekilde dış güvenilirlik olarak bilinen ve nitel araştırmalardaki karşılığı doğrulanabilirlik olan ölçütten bahsedilmiştir. Buna göre nitel araştırmalarda doğrulanabilirlik ölçütünün sağlanabilmesi amacıyla yukarıda vurgulanan ürün odaklı denetim izi ile çeşitleme tekniklerinden yararlanabileceğinden bahsedilmektedir. Son olarak her dört ölçütün yerine getirilmesi sırasında araştırmacı tarafından veri toplama ve analiz süreçlerinde sürece ilişkin ayrıntıların tutulduğu yazılı bir doküman olan *yansıtıcı günlüklerden* de yararlanılabileceğine dikkat çekilmiştir.

Tablo 2: Geçerlilik ve güvenilirlik VEYA güven duyulabilirlik ölçüt ve teknikleri

Geçerlilik		Güvenilirlik	
<i>İç geçerlilik</i>	<i>Dış geçerlilik</i>	<i>İç tutarlılık güvenilirliği</i>	<i>Dış güvenilirlik</i>
✓ İnanırcılık	✓ Aktarılabirlik	✓ Tutarlılık	✓ Doğrulanabilirlik
✓ Uzun süreli etkileşim	✓ Kapsamlı betimleme	✓ Adım Adım Tekrarlama	✓ Araştırma denetimi, denetim izi veya doğrulanabilir denetim
✓ Sürekli gözlem	✓ Amaçlı örnekleme	✓ Araştırma denetimi/veya denetim izi (süreç)	✓ Çeşitleme
✓ Çeşitleme	✓ Yansıtıcı günlük	✓ Kodlayıcılar arası tutarlılık	✓ Yansıtıcı günlük
✓ Akran bilgilendirmesi		✓ Yansıtıcı günlük	
✓ Olumsuz durum analizi			
✓ Referans yeterliliği			
✓ Üye kontrolü			
✓ Yansıtıcı günlük			

Guba, 1981; Guba ve Lincoln, 1985'ten faydalanarak yazar tarafından derlenmiştir.

Nitel bir araştırmanın güven duyulabilirliğinin sağlanabilmesi için Guba (1981, s.88) araştırmacıların en azından çeşitleme ve katılımcı kontrolü (inandırcılık), denetim izi (tutarlılık), çeşitleme ve yansıtıcı günlük (doğrulanabilirlik) ölçütlerinin yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle araştırma süresince anlatılan dört ölçütün her biri için farklı bir tekniğin kullanılmasıyla nitel bir araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik veya güven duyulabilirliğinin sağlanabileceğini ifade etmek mümkündür. Son olarak araştırmacıların bilmeleri gereken önemli konu bahsedilen her dört güven duyulabilirlik ölçütünün birbirleriyle yakından ilişkili olmasıdır ve araştırmacıların güven duyulabilirliği yüksek sonuçlar elde edebilmelerinin yegâne yolunun süreci titiz bir biçimde ele almalarıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2021). *Turistik Tüketimin Kimlik İnşasındaki Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye.
- Blaikie, N. (1993). *Approaches to social enquiry: Advancing knowledge*. USA, Polit Press.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage.
- Cook, T.D. ve Campbell, D.T. (1979). *Quasi-experimentation: design and analysis issues for field settings*. Rand McNally.
- Creswell, J. W. (2016). *30 essential skills for the qualitative researcher*. Sage.

- Czernek-Marszałek, K., & McCabe, S. (2022). Why qualitative papers get rejected by Annals of Tourism Research?. *Annals of Tourism Research*, 92(103438), 1-3.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research*. Sage.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y.S. (2008). *Introduction: Entering the Field of Qualitative Research*, (Editörler: Denzin, N. K.; Lincoln, Y. S), İçinde *The landscape of qualitative research: Theories and Issues*, ss.1-34. Sage.
- Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L., ve Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. SAGE Publications.
- Franklin, C., Cody, P. A. ve Ballan, M. (2010). Reliability and Validity in Qualitative Research (Editör: Thyer, B. A.), içinde, *The handbook of social work research methods*, ss.273-292. SAGE Publications.
- Gibson, W., ve Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. Sage.
- Goodman, S. (2008). The generalizability of discursive research. *Qualitative research in psychology*, 5(4), 265-275.
- Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Communication and Technology Journal*, 29(2), 75-91.
- Guest, G., MacQueen, K. M., ve Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Sage.
- Janesick, V. J. (2014). Oral history interviewing: Issues and possibilities. (Editör: Leavy, P.), İçinde, *The Oxford handbook of qualitative research*, ss. 300-314. Oxford University Press.
- Kirk, J., ve Miller, M. L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Sage.
- LeCompte, M. D., ve Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of educational research*, 52(1), 31-60.
- Lincoln, Y. ve Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry: Establishing Trustworthiness*, Beverly Hills.
- Matteson, S. M. (2021). Chex Mix™ Data Analysis Activity. *College Teaching*, 69(3), 121-125.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage
- Merriam, S. B., (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation: revised and expanded from qualitative research and case study applications in education*. The Jossey-Bass Higher and Adult Education Series.
- Miles, B. W., ve Jozefowicz-Simbeni, D. M. H. (2010). Naturalistic inquiry, (Editör: Thyer, B. A.), İçinde, *The handbook of social work research methods*, ss.722-745. Sage.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., ve Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. (3. Baskı). Sage.
- Morse, J. M. (2018). Reframing rigor in qualitative inquiry. In Denzin, N., Lincoln, Y. (Eds.), *SAGE handbook of qualitative inquiry* (5th ed.). Sage.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage.
- Phillips, B.D. (2014). Qualitative research disaster, (Editör: Leavy, P.), İçinde, *The Oxford handbook of qualitative research*, ss. 533-556. Oxford University Press.
- Ravitch, S. M., ve Carl, N. M. (2019). *Qualitative research: Bridging the conceptual, theoretical, and methodological*. Sage Publications.
- Roller, M. R., ve Lavrakas, P. J. (2015). *Applied qualitative research design: A total quality framework approach*. Guilford Publications.
- Schwandt, T. A. (2015). *The SAGE dictionary of qualitative inquiry*. (4. Baskı). SAGE publications.
- Sharan, B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Wiley & Sons.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for information*, 22(2), 63-75.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research: A practical handbook*. (4. Baskı). Sage.
- Straus, A., ve Corbin, J. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. (4. Baskı). SAGE Publications.

Yardley, L. (2008). Demonstrating validity in qualitative psychology. (Editör: Smith, J. A.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. ss.235–251. Sage.

Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. The Guilford Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).